

2-772(497.6Trebinje)¹⁷

271.3Kuncul, F.

Primljeno: 7. 7. 2019.

Prihvaćeno: 14. 10. 2019.

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22586/pp.v38i57.9179>

*Antun Koncul**

Život svećenika u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji u 18. stoljeću na primjeru don Filipa Kuncula

Autor donosi prikaz života svećenika Trebinjsko-mrkanske biskupije u 18. stoljeću na primjeru don Filipa Kuncula, koji se zbog straha od turskoga progona sklonio na prostor Dubrovačke Republike, a taj svoj čin, kao i odbijanje naredbe da se vrati u biskupiju, trebao je braniti pred vlastitim biskupom. Na njegovu primjeru dan je kratak pregled odnosa unutar Katoličke crkve u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji, kao i njezinih odnosa prema tamošnjim osmanskim vlastima.

Ključne riječi: Trebinjsko-mrkanska biskupija, svećenici, Osmansko Carstvo, Dubrovnik, Hercegovina, 18. stoljeće

Uvod

Polovicom 18. stoljeća na području Trebinjsko-mrkanske biskupije još su se snažno osjećale posljedice mletačko-turskog Malog rata (1714.-1718.). Tamošnje stanovništvo, čije su osnovne gospodarske grane bile poljoprivreda i stočarstvo, nalazilo se na rubu gladi te je nerijetko spas tražilo iseljavanjem na područje Dubrovačke Republike. Sama Trebinjsko-mrkanska biskupija tijekom svoje povijesti bila je izrazito emigracijsko područje na što su utjecali razni politički, gospodarski, društveni i vjerski razlozi, a upravo je Dubrovačka Republika predstavljala jedno od glavnih odredišta iseljeničkih valova zbog svoje gospodarske moći kao i boljega društvenog i vjerskog položaja katoličkoga stanovništva u odnosu na Osmansko Carstvo. Migracije uvjetovane gospodarskim prilikama nisu bile masovne i organizirane, nego spontane i sporadične. Najčešće su bile trajnoga karaktera jer se stanovništvo rijetko vraćalo iz Dubrovnika u Hercegovinu.¹

* Antun Koncul, Arhiv Dubrovačke biskupije, Poljana Paska Miličevića 4, 20000 Dubrovnik, Republika Hrvatska, E-mail adresa: antun.koncul@gmail.com

¹ Marijan Sivrić, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje od potresa 1667. do pada Republike 1808. godine* (Dubrovnik; Mostar: Biskupski ordinarijat Mostar i Državni arhiv u Dubrovniku, 2003): 28-29; Marinko Marić, *Stanovništvo Popova u Hercegovini*. (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015): 166-170, 173-179; Antun Koncul, *Od mora do Mramora. Stanov-*

Trebinjsko-mrkanska biskupija u prvoj polovici 18. stoljeća sastojala se od četiri župe: Dubrave, Gradac, Trebinja i Ravno, na čijem je području živjelo vjerski mješovito stanovništvo. Najveća koncentracija katolika bila je u jugozapadnim dijelovima biskupije, uz samu granicu s Dubrovačkom Republikom i mletačkim posjedom u Neretvi.² Upravo je blizina granice sa susjednim katoličkim državama omogućavala priliku za bijeg i zaklon ugroženome stanovništvu. Katolički podanici na području Osmanskoga Carstva bili su posebice oporezivani,³ a turske vlasti na njih su najčešće gledale s dozom nepovjerenja, što se posebice odnosilo na pogranično stanovništvo u ratnim razdobljima.⁴

Još veće nepovjerenje osmanskih vlasti vladalo je prema katoličkim svećenicima kao glavnim nositeljima vjere i osloncem katoličkoga stanovništva na tome području. Upravo je politička nesigurnost Trebinjsko-mrkanske biskupije – kao pograničnoga područja na tromedi Osmanskoga Carstva, Mletačke Republike i Dubrovačke Republike – te česti vojni upadi bili jedan od glavnih razloga zašto se njezini biskupi tijekom 18. stoljeća nisu nikad trajno nastanili unutar njezinih granica, nego su njome najčešće upravljali s područja susjedne Dubrovačke Republike.⁵ Istovremeno svoj izostanak na terenu nastojali su nadoknaditi osi-

ništvo Graca u Hercegovini. (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2018), 191.

² Bazilije Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", u: *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, ur. Ivica Puljić (Sarajevo: Vrhbosanska visoka teološka škola, 1988), 105; Milenko Krešić, "Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije prema popisu nadbiskupa Marka Andrijaševića iz 1733. godine", *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006): 451.

Prema izvješću Marka Andrijaševića, sofijskoga nadbiskupa i apostolskoga administratora Trebinjsko-mrkanske biskupije, godine 1733. na području župa Gradac, Trebinja i Ravno prevladavalo je katoličko stanovništvo, dok je na području župe Dubrave većinu činilo stanovništvo islamske vjeroispovijesti. Vidi u: Koncul, *Od mora do Mramora*, 187-188.

³ Jedan od glavnih državnih prihoda, koji se koristio u vojne svrhe, bila je *džizija* (glavarina) ili harač. Bili su je dužni plaćati svi odrasli, za rad sposobni nemuslimani u dobi od 15. do 75. godine. Predstavljala je obvezni porez kojim se iskazivala lojalnost prema državi. Vidi: Dijana Pinjuh, "Položaj seljaka u Hercegovini u prvim stoljećima nakon turskog osvajanja", u: *Hum i Hercegovina kroz povijest I*, ur. Ivica Lučić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011), 746; Zdravko Vukšić, "Harač", *Porezni vjesnik* 7-8 (2016): 149.

⁴ Opasnost za katoličko stanovništvo toga dijela Hercegovine nije vrebala samo od osmanskih vlasti, nego i od čestih upada hajduka kao i pohoda mletačke vojske. Tako se, primjerice, 1686. godine, za vrijeme trajanja Morejskoga rata, nakon što su mletačke snage osvojile Sinj, pronio glas Trebinjsko-mrkanskom biskupijom da će mletačka vojska doći i na njihovo područje. Većina stanovništva tu je vijest primila s izvjesnim strahom jer su Mlečani odvodili stanovništvo toga dijela Hercegovine i naseljavali ga u močvarnome području oko tvrđave Opus (danas Opuzen) u dolini Neretve. Zbog toga su zamolili trebinjsko-mrkanskoga biskupa Antuna Primija da odvrati tadašnjega providura za Dalmaciju Girolama Cornara od tih zamisli. Ipak, biskupova molba nije uslišana te je 1687. godine dio stanovništva Zažablja preseljen u Neretvu. Gotovo identična situacija ponovila se i za vrijeme Maloga rata (1714. – 1718.) kada je čitava župa Gradac opustjela, a stanovništvo se sa svojim župnikom Andrijom Šumanovićem preselilo na mletački posjed u Neretvi. Vidi više u: Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 102-103, 107; Koncul, *Od mora do Mramora*, 195.

⁵ Biskup Anzelmo Katić u svojem izvješću Propagandi iz 1764. godine izvijestio je da je u biskupiji proveo godinu i sedam mjeseci prije nego što je bio pozvan pred zapovjednika Stolca, koji ga je osudio

guravanjem dovoljnoga broja svećenika za sve četiri župe. Međutim, zbog istoga straha od osmanskih vlasti pojedini svećenici odbijali su poslušati biskupe i otići na službu u biskupiju ne želeći se odreći sigurnosti koju su uživali u Dubrovačkoj Republici. Upravo je nedostatak svećenstva aktivnoga u biskupiji bio jedan od gorućih problema s kojim su se suočavali trebinjsko-mrkanski biskupi tijekom 18. stoljeća.⁶

Trebinjsko-mrkanska biskupija za uprave biskupa Sigismunda Tudisija

Dubrovački svećenik Sigismund Tudisi imenovan je 1733. godine novim trebinjsko-mrkanskim biskupom.⁷ Odmah po stupanju na službu nastojao je riješiti pitanje svojega boravka na području biskupije. U pismu Kongregaciji za propaganđu vjere (dalje: Propaganda) 1734. godine izrazio je želju da se stalno naseli na području biskupije ako bi se našao način za njegovo uzdržavanje. Mladi se biskup naposljetku 1736. godine nastanio u Ravnom u župnoj kući. Budući da je kuća bila premalena za njega i župnika Miju Ivaniševića, poslao ga je u Beleniće da se nastani sa svojim kapelanom, kapucinom Feliksom.⁸ Nakon samo šest mjeseci provedenih u biskupiji biskup je shvatio da neće moći vršiti službu ako ostane trajno nastanjen u njoj. U prvome redu prihodi biskupije bili su mizerni te su ovisili o prihodima s područja Dubrovačke Republike i pomoći koju je slala Propaganda. Česte epidemije kuge onemogućavale su biskupu slobodno pohađanje

na kaznu globe od četrdeset cekina, koju je trebao isplatiti u roku od deset dana. Biskup Katić nakon toga se povukao u Dubrovnik gdje je potražio zaštitu te se radi vlastite sigurnosti više nije vraćao u biskupiju. Od 1768. godine nastanio se u Čepikućama u Dubrovačkome primorju, na samoj granici s Osmanskim Carstvom odakle mu je bilo lakše pohoditi biskupiju, a isto tako tamošnjim svećenicima bilo je lakše doći do njega u slučajevima potrebe. Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 113, 115-116.

⁶ Tako je, primjerice, nadbiskup Andrijašević kao apostolski administrator biskupije 1731. godine htio poslati Ivana Rajčevića, svećenika Trebinjsko-mrkanske biskupije rođenoga u Dubrovniku, na službu u župu Dubrave, ali se on oglušio na biskupov poziv i ostao je djelovati kao kapelan hospitala Domus Christi u Dubrovniku. Koliko je zapravo bio opravdan strah tamošnjih svećenika, možda najbolje prikazuje slučaj Luke Šimunovića, župnika Graca, koji je nakon jednoga osmanskog pljačkaškog pohoda završio u zatvoru u Stolcu, a budući da nije imao dovoljno novca za otkupninu, umro je 1659. godine u istome zatvoru "pod udarcima." Slično, samo bez smrtnih posljedica, ponovilo se i 1725. godine kada su izaslanici hercegovačkoga paše Osmana zatvorili Juru Šunozića i Miju Ivaniševića, župnike iz Trebinje i Ravnog, te ih nisu pustili sve dok nisu isplatili traženu svotu. Vidi: Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 97-98, 109, 111.

⁷ Sigismund Tudisi rođen je u Dubrovniku 9. svibnja 1692. godine u plemićkoj obitelji Stjepana Vlahova de Tudisija i Frane Ivanove de Gradi. U Dubrovniku je i umro 13. lipnja 1760. godine te je pokopan u samostanu Male braće. Vidi: Hrvatska (dalje: HR) – Arhiv Biskupije dubrovačke (dalje: ABD) – fond 7 Matične knjige Dubrovačke (nad)biskupije (dalje fond 7) – Matična knjiga krštenih župe Dubrovnik (Grad) 1688-1705, f. 61; HR – ABD – fond 7 – Matična knjiga umrlih župe Dubrovnik (Pile) 1755-1804, f. 116. Više o biskupu Tudisiju vidi u: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika svezak 6 odabrane biografije (Pi-Z)* (Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2015), 247-248.

⁸ Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 111-113.

svih dijelova biskupije, a dubrovačke su vlasti prilikom njihove pojave zatvarale granicu. Naposljetku, biskup se nije osjećao siguran u trenucima kada su osmanske vlasti prikupljale godišnje poreze i izvanredne namete. Zbog svega navedenoga biskup Tudisi preselio se u Dubrovnik i do kraja svoje službe nije pokušao duže vremena boraviti na području biskupije.⁹

Don Filip Kuncuo (*Cunzuo*) rodio se na Grabovici u župi Gradac 23. srpnja 1726. godine.¹⁰ Roditelji su ga zbog velikoga siromaštva i neimaštine poslali oko 1738. godine na službu u Dubrovnik¹¹ kod Ivana Bašića,¹² dubrovačkoga trgovca kod kojega je i stekao obrazovanje.¹³ Jedan od učitelja bio mu je i stariji Ivanov brat Đuro Bašić,¹⁴ poznati dubrovački isusovac i povjesničar, koji je snažno utjecao na vjerski život obitelji.¹⁵

Biskup Tudisi je zbog rasprostranjenosti biskupije i manjka svećenika stalno nastojao pronaći mladiće sposobne za svećeničku službu. Budući da na području njegove biskupije nisu postojale škole, jedina mogućnost za pronalazak adekvatnih kandidata bila je u Dubrovniku gdje su pojedinci, poput Filipa, dolazili na službu i tamo stjecali obrazovanje.¹⁶ Istovremeno, tadašnji generalni vikar biskupije i župnik Graca, Andrija Lazarević, nakon duge službe namjeravao se odreći

⁹ Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 113.

¹⁰ Bosna i Hercegovina (dalje BiH) – Arhiv Trebinjsko-mrkanske biskupije u Mostaru (dalje: ATMBM) – Matična knjiga krštenih župe Gradac 1709-1845, f. 26v.

¹¹ Zbog pojačane potrebe za radnom snagom u obnovi Dubrovnika nakon katastrofalnoga potresa 1667. godine dolazi do masovnijega i organiziranijega iseljavanja iz hercegovačkoga zaleđa u Dubrovačku Republiku. U takvim uvjetima dubrovačke vlasti bile su nešto otvorenije prema doseljenicima te su čak nudile velike povlastice obrtnicima, ali i ostalome katoličkom stanovništvu koje je doseljavalo iz zaleđa. Vidi u: Marinko Marić, Rina Kralj-Brassard, "Obitelj Nikole Boškovića u spisima Kaznenog suda u Dubrovniku", *Analni Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 54 (2016), br. 1: 175.

¹² Ivan Bašić rođen je 23. siječnja 1702. godine u Dubrovniku, pripadao je bogatoj građanskoj obitelji. S bratom Kristom primljen je u Bratovštinu lazarina 1725. godine, a u Bratovštinu antunina 1730. godine. HR-ABD-fond 7-Matična knjiga krštenih župe Dubrovnik (Grad) 1688-1705, f. 170v; HR-ABD-fond 33 Bratovština sv. Petra *in Cathedra* (dalje fond 33)-Genealogia delli citadini Ragusei, f. 68; Štefica Curić-Lenert, Nella Lonza, "Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo", *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54 (2016), br. 1: 88.

¹³ HR-ABD-fond 1 Nadbiskupija dubrovačka (dalje fond 1)-Diversa, sv. 19, ff 185v-186.

¹⁴ Đuro Bašić rođen je u Dubrovniku 24. listopada 1695. godine. Studirao je u Rimu, a od 1727. godine djelovao je u Dubrovniku sve do svoje smrti 26. kolovoza 1765. godine. Objavio je nekoliko propovijedi te je napisao zbirku životopisa dubrovačkih isusovaca *Elogia Iesuitarum Ragusinorum*. Vidi više u: Dragoljub Pavlović, *Đorđe Bašić dubrovački biograf XVIII veka* (Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1931).

¹⁵ O Đurovom utjecaju možda najbolje svjedoči činjenica da je krstio osmero od devetero bratove djece. Također, dvojica njegovih nećaka, Ivanovih sinova, Stjepan i Petar, kasnije su postali svećenici. HR-ABD-fond 33-Genealogia delli citadini Ragusei, f. 68.

¹⁶ Sličnoga je stajališta bio i njegov nasljednik biskup Katić, koji je uvidio da mu za službu trebaju obrazovani svećenici pa je zamolio Propagandu da u svoje kolegije primi nekoliko mladića na obrazovanje. Bazilije Pandžić, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi* (Rim: Pontificium athenaeum Antonianum, 1959), 155; Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 115.

župničke časti koju zbog poodmaklih godina više nije mogao obavljati. Biskup je smatrao da bi mu trebalo dodijeliti pomoćnika, koadjutora, koji bi mu pomogao “u boljoj brizi za spas duša.”¹⁷ Međutim, biskup Tudisi u tome trenutku nije imao koga poslati na ispomoć ostarjelomu Lazareviću. Smatrao je da su se njegovi dijecezanski svećenici, koji su obrazovanje stekli na kolegijima u Fermu i Loretu u Italiji, teško ponovno navikavali na okrutan život koji ih je čekao po povratku u biskupiju. Sastavljajući izvješće Propagandi 15. srpnja 1751. godine biskup Tudisi naveo je da je biskupija imala na raspolaganju petnaest svećenika. Od toga broja devetorica su se nalazila na području Dubrovačke Republike i nisu vršila nikakvu službu na području biskupije, a jedan je još bio na studiju u Loretu.¹⁸ Suočen s nedostatkom svećenika pokušao je pronaći valjane kandidate u samome Dubrovniku. Budući da je i sam biskup bio odgojen kod dubrovačkih isusovaca, vjerojatno je od samoga Đura Bašića dobio informacije o Filipu Kunculu kao podobnome kandidatu.¹⁹ Nepunih sedam mjeseci nakon poslanoga izvješća Propagandi biskup Tudisi uspio je nagovoriti Filipa da se zaredi pa je 10. veljače 1752. godine dao dozvolu za njegovo ređenje.²⁰ Godinu dana kasnije, dozvolom biskupa Tudisija, dubrovački nadbiskup Hijacint Marija Miljković OP zaredio je 1. travnja 1753. godine Filipa za svećenika u kapelici Gospe od Rozarija u nadbiskupskoj palači.²¹

Slučaj don Filipa Kuncula

Po zaređenju za svećenika biskup Tudisi poslao ga je u rodnu župu Gradac imenovavši ga 16. travnja župnim koadjutorom, to jest pomoćnikom don Andrije Lazarevića.²² Prema podacima iz matičnih knjiga don Filip je došao u Gradac polovicom svibnja 1753. godine te je odmah zamijenio don Andriju u župnome

¹⁷ Pandžić, *De dioecesi*, 153.

¹⁸ Pandžić, *De dioecesi*, 152-155.

¹⁹ Đuro Bašić i biskup Tudisi poznavali su se još iz vremena dok je potonji bio dubrovački kanonik te su raspravljali o Milecijevim pjesničkim stihovima. Vidi u: D. Pavlović, *Dorđe Bašić*, 19.

²⁰ HR-ABD-fond 5-Biskupija Trebinjsko-mrkanska (dalje fond. 5), *Diversorum Liber Cancelarie*, f. 100v.

²¹ HR-ABD-fond 1-Ordinum et dimissorialium, sv. 2, ff 200v-201v.

²² Pitanja don Filipove službe u Gracu u svojim su se istraživanjima dotaknuli Ratko Perić i Milenko Krešić. Obojica su na temelju upisa u matične knjige naveli da je don Filip bio gradački župnik. Zaista, on se u maticama najčešće tako i potpisivao (*Ego parocus Philipus Cunzuo*), dok se samo u dva navrata potpisao kao župnikov zamjenik (*Ego Fillipus Cunzuo V. Parocus*). Ipak, biskup Tudisi prilikom slanja na župu izričito ga naziva koadjutorom, a u kasnijemu svjedočenju pred dubrovačkim nadbiskupom, kao i u pismu Propagandi, sam Filip naveo je da je bio koadjutor, a ne župnik. Vidi u: BiH-ATMBM, Matična knjiga krštenih župe Gradac 1709-1845: 95, 99; HR-ABD-fond 5-Diversorum Liber Cancelarie, f. 93v; HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 186; Vatikan (dalje: VT), Archivio storico “De Propaganda fide” (dalje: APF), *Scritture riferite nei congressi*, Dalmazia (dalje: SCD), vol. 13, f. 274; Ratko Perić, *Da im spomen očuvamo* (Mostar: Biskupski ordinarijat Mostar, 2000), 134; Milenko Krešić, “Svećenici na službi i rodnom iz župe Gradac”, u: *Župa Gradac*, ur. Ante Đerek (Gradac: Župni ured Gradac i don Ante Đerek, 2009), 82.

radu. O njegovome četverogodišnjem djelovanju u Gracu zna se vrlo malo izuzev podataka koji se mogu iščitati iz gradačkih matičnih knjiga. Posljednji se put na službi u Gracu spominje 27. ožujka 1757. godine kada je krstio Stojku, kćer Joze i Kate Bogdanović.²³ Upravo je tih dana jedan događaj zauvijek promijenio don Filipov život.

Krajem ožujka ili početkom travnja na Drijenu, naselju na istoku župe, uz samu granicu s Dubrovačkom Republikom, našla se trudna neudana djevojka Božica. Prema Filipovim riječima i riječima drugih svjedoka bila je u izvjesnoj opasnosti da bi mogla biti poturčena ili bi ju Turci ubili otkrije li se njezina trudnoća.²⁴ Biskup Tudisi je u tome trenutku pismeno od don Filipa zatražio da djevojku kriomice prebaci na područje Dubrovačke Republike kako bi se spasila.²⁵ Već je i ranije biskup Tudisi nastojao pomoći djevojkama u bijegu jer su bile najčešća meta vjerske konverzije, bilo od strane Turaka ili pravoslavnoga stanovništva.²⁶ Don Filip je poslušao biskupa i djevojku prebacio preko granice, ali se zbog tog čina zamjerio lokalnim osmanskim vlastima te je morao pobjeći na područje Dubrovačke Republike kako bi izbjegao smrt.²⁷ Djevojka je vjerojatno ostala trudna s nekim osmanskim podanikom ili je pak bila preobraćenica na kršćanstvo, što je za Turke tada bilo nedopustivo. Svaki pokušaj propovijedanja kršćanstva i podjele sakramenta krštenja muslimanima bio je zabranjen jer je u suprotnome katoličkome svećenstvu prijetila smrt.²⁸ Vijest o don Filipovu bijegu teško je pogodila biskupa, koji je odmah zatražio posredovanje dubrovačkih vlasti. Veliko vijeće Dubrovačke Republike obratilo se stolačkome kapetanu Zulfikaru Rizvanbegoviću zamolvši od njega objašnjenje zašto je izdao zapovijed o don Filipovoj smrti. Rizvanbegović je svojim pismom 24. travnja 1757. godine zaniijekao sve optužbe da radi o Filipovoj glavi. Istaknuo je da se don Filip samo služio tim glasinama kako ne bi obavljao svoju službu te je biskupu poručio da mu slobodno zapovijedi povratak u Gradac.²⁹

²³ BiH-ATMBM, Matična knjiga krštenih župe Gradac 1709-1845, 104v.

²⁴ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 187v.

²⁵ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 186.

²⁶ Opisujući neka manihejska vjerovanja, koja je primijetio kod pravoslavnih vjernika, biskup Tudisi izjavio je da je od otmice spasio dvije djevojke koje su namjeravali preobratiti na pravoslavlje te ih je sklonio u Dubrovnik. Vidi: Pandžić, *De dioecesi*, 147.

Otmice žena prakticirale su se na području Osmanskoga Carstva, ali su ih osmanske vlasti nastojale suzbiti kao što je to, primjerice, bilo regulirano i osmanskim zakonom *Kanunname* sultana Sulejmana iz 16. stoljeća. Osim svjetovnih i crkvene su vlasti nastojale suzbiti otmice jer je taj običaj često dovodio do eskalacije nasilja pa čak i do ubojstava. Vidi u: Marinko Marić, Rina Kralj-Brassard, "Od otmice do postelje: Kumstva na vjenčanju u župi Ravno u prvoj polovici 19. stoljeća i običajna uloga vjenčanog kuma", *Anali Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku* 56 (2018), br. 2: 458.

²⁷ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 186.

²⁸ Pandžić, *De dioecesi*, 147.

²⁹ HR – Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DADU), *Varie lettere de comandante e capitani turchi delle limitrofe provincie scritte in serviano con alcune copie in Illirico dal an 1699, fo. LX, No 1984 C, br. 36.* Pismo su prenijeli: Čiro Truhelka, "Nekoliko mlađih pisama hercegovačke gospode pisanih bosanicom

Don Filipov slučaj bio je samo još jedan u nizu pritužbi katoličkoga svećenstva na odnos lokalnih osmanskih vlasti prema njima. Iste je godine Zulfikar pisao župniku Slivna don Filipu Đurišiću u Smrdan grad uvjeravajući ga da će on riješiti slučaj izvjesnoga Beče Glasova, koji je konstantno uznemiravao i prijetio župniku.³⁰ I sam biskup Tudisi, u spomenutom izvješću Propagandi iz 1751. godine, navodi da mu je Jakšar-beg iz Stoca prijetio jer su navodno on i katoličko svećenstvo narušavali rad lokalnih osmanskih sudova. Odnosno, radilo se o tome da su biskup i župnici nastojali svojim posredovanjem mirno razriješiti eventualne nesuglasice među katoličkim stanovništvom, bez odlaska na sud.³¹

Biskup Tudisi, dobivši garanciju od stolačkoga kapetana, nastojao je privoljeti don Filipa da se vrati na službu u Gradac smatrajući da su se smanjile tenzije kod osmanskih progonitelja. Don Filip, očito u velikome strahu, odbio je poslušnost vlastitom biskupu. To je dovelo do toga da je biskup 16. ožujka 1758. godine zatražio od novoga dubrovačkog nadbiskupa Arkandela Lupija da se pred njim povede sudski postupak protiv Filipa te da se uz to dopusti upotreba svjetovne sile zbog njegove neposlušnosti, koja je prema biskupovim riječima izazvala javnu sablazan i nanijela veliku štetu katoličkome stanovništvu Graca.³² Filipovim odlaskom iz Graca sav župnički teret ponovno je pao na leđa Andrije Lazarevića, što je vjerojatno bio i glavni razlog biskupove bojazni da ostarjeli generalni vikar neće moći uspješno vršiti svoju službu, što bi bilo pogubno za tamošnju župu. Dubrovački nadbiskup Lupi prihvatio je molbu sufraganskoga biskupa pa je 30. ožujka 1758. godine pokrenuo sudski proces i pozvao don Filipa da njemu – i posredno Svetoj Stolici – podnese izvješće o razlozima napuštanja službe pod prijetnjom ekskomunikacije (*scomunica maggiore*). Don Filip se odazvao nadbiskupovu pozivu i pred njega je doveo svjedoke koji su ispitani po osnovnim trima točkama. Prvo su upitani je li istina da su Turci više puta pokušali ubiti don Filipa u Gracu te je li mu prijetila sigurna smrt od njihove ruke. Zatim su bili upitani jesu li stanovnici gradačke župe više puta obavještavali Filipa da se ne vraća na službu jer bi mogao poginuti. Naposljetku, u trećem pitanju ispitivali su vjerski život župe, to jest je li njegov odlazak izazvao sablazan i je li Andrija Lazarević, zbog poodmakle dobi, sposoban sam vršiti službu župnika.³³

Prvi je pred nadbiskupa stupio Ilija Grgurov Putica iz Prapratnice, naselja u župi Gradac. Posvjedočio je da su 1757. godine, hutovski daci (carinik) Jakšar Živiga i veći broj Turaka tražili don Filipa kako bi ga ubili. Ilija je zajedno s ostalim

iz dubrovačke arhive, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 26 (1914): 491; Goran Ž. Komar, *Ćirilična dokumenta Dubrovačkog arhiva. Prilozi istoriji svakodnevnog života na tromeđi Dubrovnika, Trebinja i Novog 1395.-1795.* (Herceg Novi: Društvo za arhive i povjesnicu hercegovanjsku, 2012), 299.

³⁰ "Različito", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 14 (1902): 549-550.

³¹ Pandžić, *De dioecesi*, 152.

³² HR-ABD-fond 5-Opći spisi, kut. 1.

³³ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 180v-181.

župljanima savjetovao don Filipu da pobjegne s područja Osmanskoga Carstva. Na temelju svjedočenja više svjedoka može se rekonstruirati Filipov bijeg. Saznavši da ga Turci žele ubiti, don Filip je prešao granicu Osmanskoga Carstva i Dubrovačke Republike kod Drijena i pobjegao u Trnovicu u Dubrovačkome primorju. U bijegu pred Turcima don Filip se nigdje nije zadržavao duže vremena pa je uz pratnju Nikole Cvijetova Burđelesa prešao u Točionik. Samom Burđelesu su nesteri, vojnici stolačkoga kapetana, nudili dva dukata ako bi im predao don Filipa. Čak je i Filipov kolega, župnik Lisca (u Dubrovačkoj nadbiskupiji) don Nikola Miljković više puta upozoravao Filipa da se ne vraća u Gradac. Poslušavši savjete don Filip je nastavio svoj bijeg te se sakrio u Topolom u kući Mata Ivanova Perovića.³⁴ Koliki je strah od Turaka vladao među pograničnim stanovništvom Dubrovačke Republike, najbolje svjedoči činjenica da su se kuće u kojima se don Filip sakrивao noću zaključavale da ne bi Turci u njih provalili. Glasina o don Filipovu bijegu brzo se proširila Dubrovačkim primorjem te je tamošnje stanovništvo, svjesno opasnosti, konstantno upozoravalo don Filipa da se ne vraća na službu, istovremeno mu pružajući zaklon.³⁵ Uz njega su kao pratnja i zaštita išla dvojica naoružanih Hercegovaca i to Andrija Radin Krmek s Drijena, njegov poznanik i bivši župljanin, i Petar Vučić iz Pećine. Međutim, ni u Primorju nije bio siguran od svojih progonitelja koji su prešli granicu u potrazi za njim. Zbog toga je pobjegao u Ston i sklonio se u butigu³⁶ svojega pratitelja Andrije Krmeka nadajući se da će biti bolje zaštićen. Upravo su ga njegovi pratitelji spasili od jednoga takvog napada u Stonu. Budući da je njegov glavni progonitelj Jakšar Živiga saznao da se Filip skriva u Andrijinoj butizi, došao je za njim čak do Stona. Izvori ne pružaju detalje okršaja, ali je izvjesno da su ga njegovi pratitelji i Ilija Putica spasili te se Jakšar morao zadovoljiti samo verbalnim okršajem.³⁷

Ono što je biskupa Tudisija najviše zabrinjavalo bila je bojazan da je stanovništvo župe Gradac bilo sablažnjeno bijegom svojega župnika. Ipak, suprotno biskupovu mišljenju, svi su svjedoci izjavili da im don Andrija Lazarević pruža svu potrebitu skrb na vjerskome planu, što su potvrdili i upisi u gradačke matične knjige.³⁸ Jedan od tamošnjih župljana, Cvijeto Burđelez, izjavio je da je pred mjesec dana bio u samome Gracu, čije je stanovništvo još oplakivalo don Filipov bijeg, ali su ga svi smatrali nužnim za spas pred "turskim barbarstvom."³⁹ Da bi biskupu slikovitije opisao razlog don Filipova odbijanja poslušnosti, Petar Vučić rekao je da je spašavanjem djevojke učinio sveto djelo, a da nije pobjegao, sigurno bi poginuo.⁴⁰

³⁴ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 182.

³⁵ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 185v.

³⁶ Butiga = trgovina, dućan.

³⁷ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, ff 181v, 183.

³⁸ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 182.

³⁹ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 182v, 184.

⁴⁰ HR-ABD-fond 1-Diversa, sv. 19, f. 187v.

Proces je pred nadbiskupom završio nakon nepunih mjesec dana, 10. travnja, ali nije donesena nikakva presuda u korist ili protiv don Filipa. Biskup Tudisi, očito neuvjeren u ugroženost don Filipova života, vršio je pritisak na njega pa je Filip bio ponukan zaštitu tražiti pred samom Propagandom u Rimu. Već je u svibnju iste 1758. godine došao u Rim gdje je iznio svoju obranu pred prefektom Propagande, kardinalom Giuseppeom Spinellijem, i tajnikom Nicolòm Mariom Antonellijem te se o njegovu slučaju raspravljalo na konklavi 10. lipnja. Sam Filip nije dočekaao njezino zasjedanje u Rimu jer mu je njegovo slabo imovinsko stanje onemogućavalo duži boravak. Naposljetku je 22. kolovoza 1758. godine od Propagande i pape Klementa XIII. dobio potpuno odriješnje (*totale assoluzione*) i dozvolu da prebiva na području Dubrovačke nadbiskupije u mjestima slobodnim od turske tiranije (*luoghi liberi dalla tiranide de Turchi*).⁴¹

Nakon toga se don Filip mirno skrasio u Dubrovniku te je stanovao kod nepoznate građanske obitelji gdje je služio kao kućni učitelj djeci.⁴² Biskup Tudisi prihvatio je odluku Propagande te ga više nije prisiljavao na povratak u Gradac. S druge strane, i sam biskup fizički je onemoćao jer je negdje tijekom 1758. godine doživio neku vrstu kapi i naposljetku je 1760. godine umro.⁴³ Za novoga trebinjsko-mrkanskog biskupa imenovan je Anzelmo Katić.⁴⁴ Po stupanju na službu smatrao je da je najvažnije pitanje rješavanje manjka svećenika u biskupiji. To se posebice odnosilo na župu Dubrave, koja je zbog svoje prostranosti bila prevelika za samo jednoga župnika te ju je odlučio podijeliti na dva dijela.⁴⁵ Budući da nije našao adekvatnoga kandidata, obratio se don Filipu nadajući se da će on dobrovoljno prihvatiti neku službu u biskupiji.⁴⁶ To mu nije pošlo za rukom jer se Filip branio dobivenom potvrdom od Propagande te nije svojevolumno želio napustiti Dubrovnik.⁴⁷ Ne može se sa sigurnošću utvrditi je li biskup Katić kasnije ponovno pokušavao privoljeti don Filipa na službu, ali je on ostatak svojega života proveo u Dubrovniku kao učitelj.

Pred sam kraj Filipova života, 1770. godine, generalni vikar Andrija Lazarević predložio je da se Filip imenuje župnim koadjutorom u Ravnom, u cilju rješavanja

⁴¹ VT-APE, SCD, vol. 13, f. 274-274v.

⁴² VT-APE, SCD, vol. 13, f. 274v.

⁴³ Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 114.

⁴⁴ Anzelmo Katić rođen je 23. rujna 1715. godine u Jasenicama u Konavlima. Stupio je u franjevački red te je 15. prosinca 1760. godine imenovan trebinjsko-mrkanskim biskupom. Tu je službu obnašao sve do svoje smrti 24. siječnja 1792. godine u Slanome. Više o biskupu Anzelm Katiću vidi u: Bazilije Pandžić, "Anzelmo Katić trebinjsko-mrkanski biskup (1760.-1792.)", *Susreti* 7 (2013): 11-33.

⁴⁵ Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 114-115; Pandžić, "Anzelmo Katić", 27.

⁴⁶ Vrijedi spomenuti da je 1763. godine novi gradački župnik Petar Milošević, zbog nesuglasica s biskupom Katićem, također napustio službu, otišao iz biskupije i povukao se u Dubrovnik. U biskupiju se vratio tek devet godina kasnije, 1774. godine, kada ga je biskup Katić imenovao kapelanom u Trebinji. Pandžić, "Trebinjska biskupija u tursko doba", 116.

⁴⁷ VT-APE, SCD, vol. 12, f. 25.

pitanja bolesnoga župnika don Petra Bukvića. Biskup Katić složio se s njegovim prijedlogom jer je još od 1768. godine nastojao kod Propagande dobiti dozvolu od generala franjevačkoga reda kojom bi se dubrovački franjevac Feliks Amadio Nona imenovao Bukvićevim pomoćnikom.⁴⁸ Don Filip se našao iznenađen biskupovim prijedlogom te se ponovno 16. srpnja 1770. godine obratio Propagandi sa zamolbom da mu se “dobrostitivo smiluje” i ne pošalje ga na službu. Opravдавao se da se ne protivi volji generalnoga vikara iz pukoga hira, nego iz čiste potrebe da sačuva vlastiti život. Osim toga, požalio se na i strašne bolove, koje je trpio od išijasa, što ga je onemogućavalo na odlazak na službu.⁴⁹

Don Filip nikad nije ponovno stupio na službu u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji. Umro je 8. ožujka 1771. godine u 45. godini života u Dubrovniku te je sljedećega dana bio pokopan u dominikanskoj crkvi u Dubrovniku ne dočekavši rasplet zavrzlame oko njegova imenovanja župnim koadjutorom u Ravnom.⁵⁰

Zaključak

Život katoličkoga svećenstva Trebinjsko-mrkanske biskupije tijekom 18. stoljeća bio je izrazito težak i uvjetovan raznim čimbenicima. Manjak svećenika predstavljao je jedan od gorućih problema s kojim su se suočavali trebinjsko-mrkanski biskupi. Osim loših gospodarskih prilika djelovanje svećenstva često su otežavale ili sprječavale osmanske vlasti jer se biskupija nalazila unutar Osmanskoga Carstva u kojem je islam dominirao i predstavljao državnu religiju. Budući da je Carstvo tijekom svoje povijesti bilo u gotovo stalnome ratnom sukobu s katoličkim Zapadom, tako su i svećenici kao glavni nositelji katoličke vjeroispovijesti često bili viđeni kao neprijateljski element te su se zbog toga i češće nalazili na udaru osmanskih vlasti. Upravo ta stalna nesigurnost i strah od progona utjecali su na pojedine svećenike Trebinjsko-mrkanske biskupije na odbijanje poslušnosti biskupu te su zaklon, kao i njihovi biskupi, najčešće tražili na području Dubrovačke Republike. Takav je slučaj bio i s don Filipom Kunculom, koji je spas od turskoga progona pronašao na području Dubrovačke Republike, a na biskupovo inzistiranje da se vrati u biskupiju obratio se Svetoj Stolici za zaštitu, koja mu je omogućila da ostatak života provede u službi izvan Trebinjsko-mrkanske biskupije.

⁴⁸ VT-APF, SCD, vol. 13, f. 274v; Pandžić, “Anzelmo Katić”, 17.

⁴⁹ VT-APF, SCD, vol. 13, f. 275.

⁵⁰ HR-ABD-fond 7-Matična knjiga umrlih župe Dubrovnik (Grad) 1769-1796, f. 28; VT-APF, SCD, vol. 13, f. 343v.

Arhivi

Bosna i Hercegovina – Arhiv Trebinjsko-mrkanske biskupije u Mostaru – fond matičnih knjiga (BiH-ATMBM)

Hrvatska – Arhiv Biskupije dubrovačke – fond Nadbiskupije dubrovačke (HR-ABD-f 1)

Hrvatska – Arhiv Biskupije dubrovačke – fond Biskupija Trebinjsko-mrkanska (HR-BTM-f 5)

Hrvatska – Arhiv Biskupije dubrovačke – fond Matične knjige Dubrovačke (nad) biskupije (HR-ABD-f 7)

Hrvatska – Arhiv Biskupije dubrovačke – fond Bratovština sv. Petra *in Cathedra* (HR-ABD-f 33)

Hrvatska – Državni arhiv u Dubrovniku – fond Varie lettere de comandante e capitani turchi delle limitrofe provincie scritte in serviano con alcune copie in Illirico dal an 1699 (HR-DADU)

Vatikan – Archivio storico “De Propaganda fide” – fond Scritture riferite nei congressi, Dalmazia (VT-APF-SCD)

Objavljeni izvori i literatura

“Različito”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 14 (1902): 549-550.

Curić-Lenert, Štefica; **Lonza** Nella. “Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54/1 (2016), br. 1: 39-113.

Komar, Goran Ž. *Ćirilična dokumenta Dubrovačkog arhiva. Prilozi istoriji svakodnevnog života na tromeđi Dubrovnika, Trebinja i Novog 1395.-1795.* Herceg Novi: Društvo za arhive i povjesnicu hercegiovsku, 2012.

Koncul, Antun. *Od mora do Mramora. Stanovništvo Graca u Hercegovini.* Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2018.

Krešić, Milenko. “Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije prema popisu nadbiskupa Marka Andrijaševića iz 1733. godine”, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48 (2006): 439-452.

Krešić, Milenko. “Svećenici na službi i rodom iz župe Gradac”. U: *Župa Gradac*, ur. Ante Đerek, 75-114. Gradac: Župni ured Gradac i don Ante Đerek, 2009.

Marić, Marinko. *Stanovništvo Popova u Hercegovini.* Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015.

Marić, Mainko; **Kralj-Brassard**, Rina. “Obitelj Nikole Boškovića u spisima Kaznenog suda u Dubrovniku”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 54 (2016), br. 1: 171-194.

Marić, Mainko; **Kralj-Brassard**, Rina. “Od otmice do postelje: Kumstva na vjenčanju u župi Ravno u prvoj polovici 19. stoljeća i običajna uloga vjenčanog kuma”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku* 56 (2018), br. 2: 455-477.

Pandžić, Bazilije. *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*. Rim: Pontificium athenaeum Antonianum, 1959.

Pandžić, Bazilije. “Trebinjska biskupija u tursko doba”. U: *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, ur. Ivica Puljić, 91-124. Sarajevo: Vrhbosanska visoka teološka škola, 1988.

Pandžić, Bazilije. “Anzelmo Katić trebinjsko-mrkanski biskup (1760.-1792.)”. *Susreti* 7 (2013): 11-33.

Pavlović, Dragoljub. *Đorđe Bašić dubrovački biograf XVIII veka*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1931.

Perić, Ratko. *Da im spomen očuamo*. Mostar: Biskupski ordinarijat Mostar, 2000.

Pinjuh, Dijana. “Položaj seljaka u Hercegovini u prvim stoljećima nakon turskog osvajanja”. U: *Hum i Hercegovina kroz povijest I*, ur. Ivica Lučić, 743-756. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.

Sivrić, Marijan. *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje od potresa 1667. do pada Republike 1808. godine*. Dubrovnik; Mostar: Biskupski ordinarijat Mostar i Državni arhiv u Dubrovniku, 2003.

Truhelka, Ćiro. “Nekoliko mlađih pisama hercegovačke gospode pisanih bosanicom iz dubrovačke arhive”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 26 (1914): 477-494.

Vekarić, Nenad. *Vlastela grada Dubrovnika svezak 6 odabrane biografije (Pi-Z)*. Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.

Vukšić, Zdravko. “Harač”. *Porezni vjesnik* 7-8 (2016): 139-156.

Antun Koncul *

Life of the Clergy in the Trebinje-Mrkan Diocese during the 18th Century: The Case of Rev. Filip Kuncul

Summary

This paper presents the life of the Catholic clergy in the Trebinje-Mrkan diocese during the 18th century on the example of Rev. Filip Kuncul (1726-1771), who fled the diocese to the Republic of Dubrovnik in fear of Turkish persecution. As he refused to return to his office, he had to defend his case before his bishop.

His example reveals two features of life in the area of the Trebinje-Mrkan diocese during this period. Owing to its position at the frontier between the Ottoman Empire, the Republic of Dubrovnik, and the Venetian Republic, this diocese was characterized by a high emigration rate, as the population often fled to the Republic of Dubrovnik for various political, economic, social, and religious reasons.

At the same time, the bishops of Trebinje-Mrkan, settled in Dubrovnik, lamented the lack of priests throughout the 18th century as one of the diocese's gravest ailments, actively seeking to secure a sufficient number of priests to serve there.

These features are well exemplified by Rev. Filip's life. Due to his parents' poverty, he was sent to serve in Dubrovnik as a boy. The then bishop of Trebinje-Mrkan, Sigismund Tudisi (1692-1760), contacted him at that time, persuaded him to receive the priestly orders, and then sent him to serve in his native parish of Gradac. However, his service at the parish was short-lived, only four years, because he incurred the wrath of the Ottoman authorities by helping in the transfer of a pregnant woman to the Republic of Dubrovnik and was forced to flee there himself.

Due to his leaving the parish and his refusal to return to his post, Rev. Filip had to defend himself before Bishop Tudisi, who threatened him with excommunication. Finally, Rev. Filip sought and received protection in Rome from the Congregation for the Doctrine of the Faith, and never returned to active service in the Trebinje diocese.

Keywords: Trebinje-Mrkan diocese, clergy, Ottoman Empire, Dubrovnik, Herzegovina, 18th century

* Antun Koncul, Diocesan Archive of Dubrovnik, Poljana Paska Miličevića 4, 20000 Dubrovnik, Croatia, E-mail: antun.koncul@gmail.com